

УДК 338.242

*А. В. Жучик (Горбунова),
здобувач, ОРІДУ НАДУ при Президентіві України
Д. В. Нехайчук,
к. е. н., доцент, ОРІДУ НАДУ при Президентіві України*

ОГЛЯД ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

A. Zhuchyk (Gorbunova),
getter, ORISM NASM of the President of Ukraine
D. Nekhaychuk,
Ph.D., Associate Professor, ORISM NASM of the President of Ukraine

THE OVERVIEW PROBLEMS AND PROSPECTS OF RURAL DEVELOPMENT
IN CONDITIONS OF MARKET TRANSFORMATIONS

У статті розглянуто стан та проблеми розвитку сільських територій, обґрунтовано пріоритетні напрями їх розвитку. Продемонстровано сучасну щільність сільського населення та розподіл сільських населених пунктів України за чисельністю мешканців. Досліджено рівень заробітної плати штатних сільських співробітників за видами економічної діяльності. Доведено, що раціональне розміщення і спеціалізація виробництва є найважливішими чинниками подальшого розвитку та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

The article studied the state and problems of rural development, reasonably priority areas of development. It demonstrated current density distribution of the rural population and rural settlements of Ukraine on the number of occupants. The level of wages of full-time village employees by economic diyatelnosti. It is proved that the rational distribution of production and specialization are essential to further develop and improve the efficiency of agricultural production.

Ключові слова: сільська територія, село, соціальна інфраструктура, соціально орієнтована економіка, рівень життя населення.

Key words: rural areas, village social infrastructure, social oriented economy, standard of living.

ВСТУП

Протягом усього періоду незалежності нашої держави аграрна проблематика незмінно знаходиться у центрі уваги вітчизняних політиків, вчених-економістів, господарників, громадських діячів, експертів, а також великого кола пересічних громадян, які тією чи іншою мірою дотичні до проблем українського села. Розвиток сільських територій є одним з основних пріоритетів державної політики України, спрямованої на підвищення стандартів життя сільського населення, зростання ефективності функціонування аграрного сектору, покращення стану довкілля та поліпшення якості людського капіталу. Україна володіє сприятливими географічними, кліматичними, ресурсними та іншими передумовами розвитку сільських територій, тому потенційно спроможна стати державою з пріоритетним розвитком аграрної сфери та одним з основних постачальників на світові ринки екологічно чистої продовольчої про-

дукції. Проте на сьогодні проблема невідповідності рівня розвитку українського аграрного сектору та сільських територій загалом світовому рівню та стандартам країн ЄС, поки що залишається нерозв'язаною. Конкуренентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції досягається в основному за рахунок дешевої робочої сили і нещадної експлуатації землі, що не може тривати довго. Разом з тим, прагнення України до інтеграції у європейське співтовариство потребує формування та поглиблення позитивних тенденцій розвитку сільських територій. Без цього держава не зможе успішно конкурувати з економіками розвинених країн світу, в яких рівень життя сільського і міського населення максимально зближені та значно переважають аналогічні вітчизняні показники.

До базових умов забезпечення продовольчої незалежності і безпеки країни відноситься соціальний розвиток сільських територій і формування трудоворесурсної бази агропромислового комплексу.

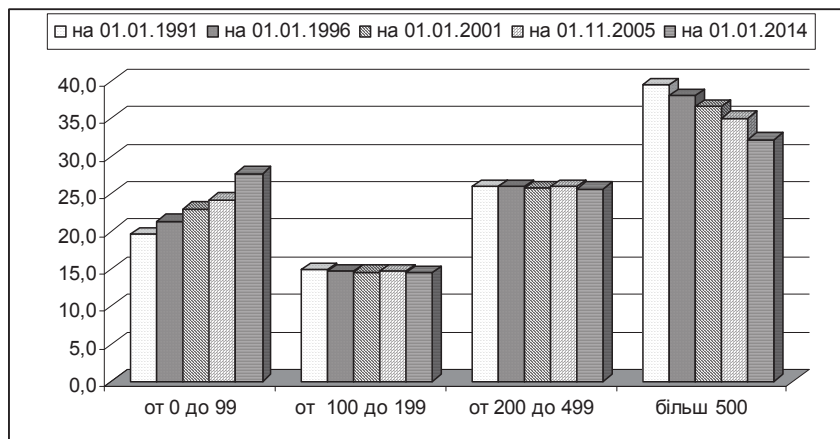

Рис. 1. Розподіл сільських населених пунктів України за чисельністю мешканців у 1991—2014 роках, %

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Прогалинам розвитку сільських територій та відродження українського села присвятили свої дослідження такі вчені, як В.Г. Андрійчук, Ю.Е. Губені, Є.М. Бородин, В.П. Завгородній, В.К. Збарський, О.І. Павлов, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, Н.П. Сахацький, В.В. Юрчишин та інші вчені. Однак науковцями недостатньо опрацьовані питання відродження села з позицій соціо-економічної переорієнтації вітчизняного сільського господарства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій, на яких здійснюється виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У всі часи свого існування українська держава відрізнялася наявністю потужного аграрного сектора економіки та значним демографічним потенціалом сільській місцевості. Слід зазначити, що на початку ХХ ст. частка сільського населення становила більше 80%. Протягом 25 років незалежності в регіонах України постійно відбувається випереджальне зменшення чисельності населення в сільській місцевості. Це в свою чергу веде до зменшення частки сільського та зростання частки міського населення України. Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2014 року частка міського населення становила 69,0% (31,3 млн осіб), сільського — 31,0% (14,1 млн осіб). Причому цей процес відбувається з причин як природного скорочення, за рахунок дисбалансу народжуваності і смертності, так і міграції.

Станом на 1 серпня 2014 року в Україні налічується 27385 сільських населених пунктів, що на 204 населених пункти менше, ніж на дату попереднього обстеження (станом на 01.11.2005 р.), у результаті зняття з обліку нежилих поселень. Серед них 369 населених пунктах (1,3% від загальної кількості) не було населення, але воно не знято з обліку. Змінилися окремі групи структурного складу сільських населених пунктів. Кількість населених пунктів з чисельністю жителів до 50 осіб становило 17,3% від загальної кількості

сільських поселень (станом на 01.11.2005 — 14,1%). В окремих регіонах України частка їх значно більше (в Сумській області — 38,5%, Чернігівській — 32,5%, Харківській — 30,5%).

Кількість сільських населених пунктів, в яких не було народжених протягом 2011—2013 років, склало 4097 (15,2% від загальної кількості). Більшість таких населених пунктів знаходиться в Сумській (35,0%), Чернігівській (32,2%), Луганській і Полтавській областях (24,9%). Значно зросла кількість населених пунктів, в яких немає дітей у віці до 5 років — з 2,5 тис. (на початку 1991 року) до 3,0 тис. (на початок 2014 року), що склало 11,2% від загальної кількості сільських населених пунктів. За даними офіційної статистики, на сьогоднішній день в 6,8 тис. сільських населених пунктів не було дітей у віці 6 років, 4,3 тис. дітей у віці 7—9 років, 3,4 тис. — дітей 10—14 років, у 3,9 тис. дітей у віці 15—17 років, у 4,4 тис. — молоді у віці 18—19 років, у 1,3 тис. — молоді у віці 20—34 роки, а 1,2 тис. сіл не мали молоді у віці 18—34 роки.

Скорочення сільської частини населення призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості, посилює ресурсні потреби для вирішення економічних і соціальних проблем, пов'язаних з соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення, і лягає додатковим тягарем на бюджети сільських районів.

Без подолання негативних тенденцій в розвитку сільських територій, де проживає 31,0% населення, Україна не зможе ефективно конкурувати з іншими країнами світу, в яких рівні життя сільського та міського населення максимально зближені між собою. Диференціація рівня життя сільського та міського населення в Україні за роки незалежності викликала відтік найбільш активної та працездатної частини сільського населення в міста, активізувала зовнішню трудову міграцію, що робить занепад сільських територій необоротним процесом.

Сільська місцевість України самобутня, сільське населення є носієм більшості історичних традицій, духовності та менталітету українського народу. Разом з тим матеріальні, соціально-культурні та побутові умови життя на селі знаходяться в архаїчному стані, а рівень життя сільського населення також залишається низьким.

Таблиця 1. Заробітна плата штатних співробітників за видами економічної діяльності в Україні у лютому 2014 року

Види економічної діяльності	Нараховано в середньому на працівника				
	у грн.	у дол. США	2014 до 2013 у %	До середнього по економіці, у %	До мінімальної зарплати
Сільське господарство	2038	214	106,8	63,9	167,3
Фінансова та страхова діяльність	6294	661	104,7	197,4	516,8
Добувна промисловість	5209	547	107,2	163,3	427,6
Переробна промисловість	3251	342	103,0	102,0	266,9
Будівництво	2591	272	107,1	81,3	212,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3434	361	106,5	107,7	281,9
У середньому по економіці	3189	335	104,8	100,0	261,8

Одним з критеріїв оцінки соціальної відповідальності роботодавців є достатність заробітної плати для нормального відтворення працездатності. Невисокий рівень мінімальних соціальних стандартів, прийнятих в Україні, не забезпечує усунення високої диференціації населення за рівнем реальних доходів і високого рівня бідності населення. В Україні на 2014 рік встановлені соціальні гарантії (мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум для працездатних осіб) у місячному розмірі 1218 грн. (при курсі НБУ в лютому 2014 року 9,518 грн. за долар США це складає 128 доларів в місяць), у погодинному розмірі — 7,3 грн. [4].

У лютому 2014 року середня заробітна плата штатних працівників сільського господарства, лісового і рибного господарства України становила 2038 грн. Залишається значною диференціація заробітної плати за видами економічної діяльності (табл. 1).

Як видно з наведених у таблиці 1 даних, середня місячна заробітна плата у галузі сільського господарства на 18,8% нижче середнього рівня по економіці, на 40,7% — заробітної плати в транспорті і в 3 рази — оплати праці працівників галузі "Фінансова та страхова діяльність". Аграрні роботодавці практично не відшкодовують працівникам витрати на оплату житла, соціального забезпечення, професійне навчання, підвищення кваліфікації, на інші соціальні потреби.

За розрахунками вчених, "при середніх темпах зростання валового внутрішнього продукту в 6,91%, які були в 2000—2008 рр., Україна зможе досягти сьогоднішній рівень заробітної плати Російської Федерації через 10 років, Польщі — через 25 років, Німеччині — через 44 роки, США — через 48 років" [2].

Негативні процеси, що відбуваються у сфері зайнятості на селі, доказом чого є наступні дані. В цілому по Україні рівень зареєстрованого безробіття в лютому 2014 року склав 1,9% населення працездатного віку, у тому числі у сільській місцевості — 2,9%. Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 робочих місць складає 88 осіб.

Склалася негативна ситуація з підготовкою кадрів і підвищенням кваліфікації кадрів для сільського господарства. Серед вікових груп кадрового потенціалу АПК України найбільшу питому вагу (14,8%) займають особи передпенсійного віку. Це означає, що в найближчі п'ять років на пенсію вийде найбільша за чисельністю група працівників. Ознакою старіння трудових ресурсів є те, що кожен п'ятий працівник сільського господарства — пенсіонер за віком.

Питома вага працівників, охоплених професійним навчанням і підвищенням кваліфікації на виробництві, становить 9% облікової чисельності працівників.

Періодичність підвищення кваліфікації складає 1 раз в 12 років, а в таких галузях, як сільське господарство, торгівля, сфера послуг — один раз в 50—70 років. Для порівняння скажемо, що в країнах ЄС підвищують кваліфікацію один раз на п'ять років [3].

Як зробити село вимираючим? Потрібно, насамперед, закрити освітні установи. За тринадцять років в Україні закрито 40% державних дошкільних навчальних закладів, які утримувалися за рахунок колективних сільськогосподарських підприємств.

Сільський житловий фонд залишається в основному неупорядкованим. Усіма видами благоустрою обладнано лише 28,2% загальної площі проти 73,5 в місті. Різниця за окремими видами благоустрою становить від 1,3 до 2,5 рази.

Зазначені вище умови існування, відтворення та розвитку трудового потенціалу села є причиною того, що трудова міграція стала практично єдиним способом для забезпечення адекватного рівня життя значної частини працездатного сільського населення. Кожен четвертий житель села виїжджає на заробітки в інші населені пункти або за кордон.

Адже майбутнє української державності в значній мірі залежить від розвитку сільської місцевості.

Але для забезпечення стабільного прогресивного функціонування сільських регіонів потрібні нові концепції, підходи раціональної територіальної організації та планування територій сільській місцевості.

В узагальненому вигляді сучасні проблеми розвитку сільських територій в Україні виглядають так:

- складна демографічна ситуація (низький природний приріст, диспропорції статево-вікової структури, переважно міграційний відтік населення);

- проблеми формування ринку праці та високий рівень безробіття, домінування "самозайнятості" населення у вигляді особистих господарств населення, які тим не менш забезпечують результат, який можна порівняти з товарним виробництвом великих фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств;

- складності ринкової трансформації аграрного сектора економіки та непослідовність у проведенні економічних реформ у сільській місцевості;

- відсутність комплексного соціо-економіко-екологічного підходу до управління сільським розвитком,

прогресивної економічної динаміки, складності з диверсифікацією виробництва;

- дестабілізація всіх соціальних процесів на селі, фактично соціальна деградація, а не соціальний розвиток села;

- екологічні проблеми, пов'язані, насамперед, з нераціональним використанням земельних ресурсів.

У розвинених зарубіжних країнах актуальність проблеми розвитку сільської місцевості почала усвідомлюватися політиками і вченими з середини 1960-х рр.

До цього часу стало ясно, що комплексний розвиток сільських територій необхідно в першу чергу регіонам, розташованим у специфічних природно-кліматичних умовах: гірські і височинні місцевості, а також прибережні зони.

Другим чинником, який викликав інтерес суспільства до проблем сільської місцевості, стало перевиробництво сільськогосподарської продукції в країнах Європейського Союзу.

У зв'язку з цим виникла необхідність у розвитку альтернативних сільському господарству сфер діяльності, тобто доповнити загальну аграрну політику політикою щодо регіонального розвитку.

Тому політику сільського розвитку слід розуміти в контексті регіональної політики, яка в розвинених країнах світу розглядається насамперед як засіб державного регулювання соціально-економічних процесів в проблемних регіонах (ареалах) і зняття в них соціальної та екологічної напруженості [3].

У державах-членах ОЕСР політика щодо розвитку сільських регіонів у цілому має наступні цілі [4, с. 14]:

- підвищення рівня конкурентоспроможності сільських регіонів для збільшення їх внеску в розвиток народного господарства;

- досягнення соціальної рівності і створення для сільського населення можна порівняти з міським стандартам життя;

- охорона і розвиток природних ресурсів та культурної спадщини в сільських регіонах.

Виділимо напрями політики сільського розвитку та регіонального планування, які, на наш погляд, є актуальними на національному рівні в Україні потребують особливої уваги:

- використання поліфункціональних властивостей сільській місцевості: розвиток не тільки первинних секторів економіки (сільського господарства, лісового господарства та рибальства) в сільській місцевості, але і активний розвиток альтернативних видів економічної діяльності та землекористування;

- розширення і заохочення діяльності в сфері туризму (агротуризму, зеленого туризму);

- якісна інвентаризація сільськогосподарських земель, яка дозволить виділити нерентабельні угіддя з метою включення їх в елементи регіональної екологічної мережі;

- ведення земельно-кадастрових оціночних робіт у межах природно-господарських (агрорландшафтних) кадастрових районів, які можуть і повинні використовуватися як основа розробки регіональних програм розвитку сільського господарства та захисту земель від процесів деградації [1, с. 79];

- інформаційно-освітня підтримка всіх заходів щодо розвитку сільського господарства та відродження сільської місцевості;

- розробка програм у сфері освіти за підтримки сільського господарства, землеустрою тощо.

ВИСНОВКИ

Таким чином, вважаємо, що раціональне розміщення і спеціалізація виробництва є найважливішими чинниками подальшого розвитку та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

У цих цілях слід:

- розробити довгострокову стратегію розвитку територіально-галузевого поділу праці в агропромисловому виробництві, на основі якої слід здійснювати фінансування розвитку пріоритетних галузей і підгалузей аграрної сфери економіки в окремих регіонах;

- розробити схему розвитку та розміщення агропромислового виробництва, на базі якої доцільно визначити і сформувати великомасштабні спеціалізовані зони виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;

- скоординувати спільні дії держав ЄС щодо раціонального розміщення та поглиблення спеціалізації агропромислового виробництва, розробивши загальну схему його територіально-галузевого поділу праці;

- при реалізації державних програм та інвестиційних проектів слід керуватися принципом раціонального розміщення виробництва.

Література:

1. Бородіна О.М. Теоретичні основи сільського розвитку на базі громад: капіталізація активів / О.М. Бородіна, С.В. Кирилюк, О.В. Риковська // Економіка АПК. — 2011. — № 5. — С. 153—180.

2. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Економіка АПК. — 2010. — № 11. — С. 129—135.

3. Павлов О.І. Регіональні особливості розвитку сільських територій України / О.І. Павлов // Регіональна економіка. — 2013. — № 4. — С. 16—23.

4. Нехайчук Д.В. Регулювання інвестиційного процесу: державний та регіональний підходи: монографія. — Київ: ДКС Центр. — 2016. — 336 с.

References:

1. Borodina, O.M. Kyrilyuk, S.V. and Rykovska, O.V. (2011), "Theoretical basis of rural development community-based: capitalization of assets", *Ekonomika APK*, vol 5, pp. 153—180.

2. Zbarsky, V.K. (2010), "Sustainable development of rural territories: problems and prospects", *Ekonomika APK*, vol 11, pp. 129—135.

3. Pavlov, A.I. (2013), "The regional peculiarities of development of rural territories of Ukraine", *Regionalna ekonomika*, vol 4, pp. 16—23.

4. Nekhaychuk, D.V. (2016), *Reguluvannya investitsiynogo procesu: derjavny ta regionalny pidhody [Regulation of the investment process: state and regional approaches]*, DKS Centr, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2016 р.